

UDK 340.133

Səadət NOVRUZOVA

Bakı Dövlət Universitetinin

“Beynəlxalq Ümumi Hüquq” kafedrasının dissertantı

Xəzər Universitetinin hüquq kafedrasının müəllimi

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail:saadat_n@yahoo.com

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİNİN HÜQUQ YARADICILIĞI XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: Məhkəmə, Konvensiya, hüquq, presedent

Key words: Court, Convention, right, case law

Ключевые слова: Суд, Конвенция, право, прецедентное право.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – Məhkəmə) üçün yeganə məcburi akt “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası (*bundan sonra – Konvensiya*) və onun Protokollarıdır. Məhkəmənin səlahiyyəti yalnız Konvensiya və Protokolları təfsir etməklə məhdudlaşır. Konvensiyanın on minlərlə iş üzrə ardıcıl təfsir praktikası “Konvensiya hüququ” adlanan unikal fenomenin, faktiki olaraq, yeni normalar sisteminin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu sistem ayrıca aktlarda kodəkləşdirilmir, presedent hüququ şəklində mövcuddur, yekun etibarlı ilə Konvensiyanın detallandırılmış geniş sistemi kimi təsəvvür oluna bilər.

Məhkəmə Konvensiyanın “canlı sənəd” olduğunu dəfələrlə qeyd etməklə, habelə presedent hüququnun inkişafda olduğunu bildirməklə onu ifadə edir ki, bu normalar və təfsir praktikası Avropa Şurası məkanının sosial-mədəni-iqtisadi inkişafını müşayiət edir, mütərəqqi reallıqların axınına uyğun yenidən nəzərdən keçirilməyə açıqdır.

Məhkəmənin verdiyi təfsirlər bəzi hallarda Konvensiyanın ilkin mətnində nəzərdə tutulmuş niyyətlərdən uzağa gedir. Məsələn, “Hirst Birləşmiş Krallığa qarşı” işdə Məhkəmə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar insanların aktiv seçki hüququnu avtomatik itirməsini Konvensiyaya zidd hesab etməklə qərara aldı ki, aktiv seçki hüququnun itirilməsi ayrı-ayrı cinayətkarlar üçün əlavə cəza qismində tətbiq oluna bilər, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir şəxs üçün avtomatik qaydada deyil [6]. Məhkəmə bu mənanın 1 sayılı Protokolun 3-cü maddəsindən irəli gəldiyini qeyd etmişdir. “Azad seçki hüququ” adlanan həmin maddəyə görə, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər (bundan sonra müvafiq olaraq Tərəf və ya Tərəflər) qanunverici hakimiyyət orqanını seçərkən xalqın iradəsini sərbəst ifadə edə biləcəyi şəraitdə əğlabatan dövriliklə gizli azad seçkilər keçirməyi öhdələrinə götürürlər. Bu maddə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin aktiv seçki hüququ ilə bağlı konkret müddəə əks etdirməsə də, Məhkəmə öz nəticəsinin qeyd olunan maddədən irəli gəldiyini əsaslandırılmışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi azadlıqdan məhrum etmə yerlərində olmaqla əlaqədar aktiv seçki hüququnun itirildiyini müəyyən etməmiş, bu məhdudiyyəti yalnız passiv seçki hüququna aid etmişdir (maddə 13).

Bu və digər halları nəzərə alaraq bəzi mütə-

xəssislər Məhkəmənin belə hallarda həqiqi qanunvericilik siyasəti yürütdüyünü qeyd edirlər [9, s.25] ki, fikrimizcə, belə qiymətləndirməyə kifayət qədər əsaslar var.

Konvensiya və onun Protokolları insan hüquqlarına dair normaları ümumi şəkildə müəyyən edir. Bu hüquqları milli qanunvericilikdə olduğu kimi detallı şəkildə ayrıca qanunlarda təsbit etmək Avropa Şurasının yarandığı ilk illərdə mümkün deyildi. Hər bir Tərəf dövlətin öz milli qanunvericilik xüsusiyyətləri vardır, bu üzdən, Tərəflərin hamılıqla qəbul edə biləcəyi tam təfərrüatlı aktlar hazırlamaq təbii ki mümkün deyildir. Məhkəmə vahid hüquqi anlayışların təşəkkül prosesini təcrübə gedişində xırda addımlarla, tədricən və ehtiyatla həyata keçirməkdədir.

Bu istiqamətdə qarşıya çıxan əsas problem Konvensiya anlayışlarının milli qanunvericilikdə olan analoqlarından fərqli olması, bəzi hallarda aşkar ziddiyyətlərin meydana çıxması, habelə Tərəflərin milli qanunvericiliklərinin öz aralarında müqayisəsində də fəqlərin olmasıdır. Məhkəmə fərqli görüşləri uzlaşdırmaq, ziddiyyətləri tədricən aradan qaldırmaq üçün “avtonom anlayışlar” (fr. notions autonomes) prinsipindən çıxış edir. Məsələn, fərdi şikayətlərin qəbul edilə bilənliyi üçün tələb olunan əsas şərtlərdən biri daxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükənmiş olmasıdır (Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndi). Məhkəmə fəaliyyətinin ilk dövrləri baxılan işlərdə dövlətlər daxili vasitələrin tükənmədiyini dəfələrlə mübahisələndirmişdilər. Məhkəmə daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin və onların tükənməsinin nə demək olduğunu çox sayda işdə ardıcıl olaraq konkretləşdirmiş, qəti müəyyən presedent normaya çevirmişdir. Hazırda da bəzən mübahisələndirmə hallarına rast gəlinir, lakin Məhkəmə öz presedent hüququna istinad etməklə bu cür əsassız iddiaları asanlıqla rədd edir.

Altı dekadalıq fəaliyyətin yekunu olaraq Məhkəmə Konvensiyanın əksər terminlərini avtonom anlayışlar səviyyəsinə çatdırmışdır və yeni işlərdə bu anlayışlara (cinayət, cəza, ittiham, şahid, alçaldıcı rəftar, mülkiyyət və sair) dair irəli sürülən mübahisələndirici iddiaları əvvəlki analoji işlərə müraciət etməklə cavablandırır. Məsələn, “Sergey Zolotuxin Rusiya Federasiyasına qarşı”

[10] işdə Zolotuxin 7 sayılı Protokolun 4-cü maddəsinin əsas gətirərək, bir əmələ görə iki dəfə - birinci dəfə inzibati, ikinci dəfə cinayət məsuliyyətdə cəlb edilməsindən şikayət etmişdi. Məhkəmə bu işə Böyük Palatada baxaraq 7 sayılı Protokolun 4-cü maddəsinin pozuntusunu tanımışdı. Həmin maddəyə görə “1. Heç kəs hər hansı dövlətin qanunlarına və ya cinayət-prosesual normalarına müvafiq olaraq, artıq bəraət aldığı və ya məhkum edildiyi cinayətlərə görə həmin dövlətin yurisdiksiyası çərçivəsində cinayət qaydasında təkrar mühakimə edilə və ya cəzalandırıla bilməz”.

Böyük Palata şikayətinin əməlinə görə ilk dəfə təyin edilmiş 3 sutkalıq inzibati həbs cəzasının “məhkum etmə” olduğunu və bundan sonra başlanmış cinayət işi üzrə şikayətin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin 4-cü maddənin mənasında “təkrar mühakimə” olduğunu isbatlamışdı.

Beləliklə, Tərəflər nəzərə almalıdırlar ki, əməlin birinci dəfə inzibati xəta kimi qiymətləndirilib inzibati həbslə cəzalandırılması, 7 sayılı Protokolun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilmiş şərtlər olmadan, yenidən baxılaraq bu dəfə cinayət hesab edilməsi Məhkəmənin presedent hüquq baxımından Konvensiya pozuntusudur.

Məhkəmənin genişləndirici təfsiri Konvensiya və onun Protokollarında bilavasitə nəzərdə tutulmayan hüquqları da əhatə edə bilər. Bu cür təfsir praktikası adətən Məhkəmə tərəfindən “törəmə” hüquqların formulə edilməsi ilə müşayiət olunur. Məsələn, Konvensiyanın 8-ci maddəsindən “təsvir hüququ”, “sağlam ətraf mühit hüququ” kimi anlayışlar doğulmuşdur. Bu cür təfsir praktikası ədəbiyyatda yanakı müdafiə (ing. indirect protection; fr. protection par ricochet) mexanizmi adlandırılır [11, s.418].

“Vasserman Rusiyaya qarşı” işdə Məhkəmə milli məhkəmə qərarının tərəflərdən birinin ziyanına icra edilmədən qalmasının Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu saymaqla qeyd edir ki, məhkəmə qərarının icrasının tərəflərdən birinin ziyanına olaraq uzadılması ədalətli məhkəmə hüququnun pozuntusudur, çünki “məhkəmə qərarlarının icra olunması hüququ” ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tərkib hissəsidir [15].

Konvensiya və Protokolların bir sıra maddələ-

ri müvafiq hüquq və azadlıqların dövlətlər tərəfindən hansı hallarda məhdudlaşdırıla biləcəyini müəyyən edir. Bundan başqa, Konvensiya hüququ çərçivəsində dövlətlərə hüquq və azadlıqların təfsiri üçün mülahizə azadlığı tanınır. Bunlar Tərəflərin milli qanunlarında xeyli fərqli həll olunan, qısa zamanda ortağ məxrəcə gətirilməsi mümkün olmayan məsələlərdir. Məhkəmə dəfələrlə qeyd etmişdir ki, fərdi hüquqların dövlət və ya cəmiyyət mənafeələrindən üstün tutulması yol-verilməzdir, Konvensiya hüququ maraqlar arasında mütləq balanslaşdırma təmin etməyi hədəfləyir. Dövlətlərə tanınan mülahizə hüququ və onun hədləri mütləq balans sisteminin yarana-acağına ümid verir.

Əslində, Məhkəmə Konvensiya normalarının pozulub-pozulmadığını Tərəflərin mülahizə azadlığı hədlərindən çıxış edərək araşdırır. Yəni, Tərəf dövlət işin milli qanunvericiliklə baxılması zamanı mülahizə azadlığı hədlərini pozmuşdur və ya bu hədlər daxilində qərar vermişdir – bu məsələni müəyyən etdikdən sonra Məhkəmə ikinci mərhələyə keçir: şikayət olunan Tərəfin qərarında Konvensiyanın pozuntu tərkibi varmı?

Mülahizə azadlığı hədləri Konvensiya və onun protokolları ilə, bu aktlarda bilavasitə nəzərdə tutulmayan hallarda isə Məhkəmənin presedent hüququ ilə əksər məsələlər üzrə qəti müəyyən edilmiş sayıla bilər. Konvensiya və Protokollarla nəzərdə tutulan mülahizə azadlığına aşağıdakı normalar aiddir:

1. Konvensiyanın 8, 9, 10, 11-ci maddələri, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi, 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi, 7 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi müvafiq hüququ və azadlıqların məhdudlaşdırılması üçün qəti müəyyən edilmiş əsaslar tanıyır. Bu əsaslardan qeyri hər hansı əsasla hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması Konvensiya pozuntusu doğurur. Başqa sözlə, Tərəflər bu məsələdə Konvensiya normalarının ciddi məhdud təfsirindən çıxış etməli, genişləndirici təfsirə yol verməməlidirlər. Məsələn, “Tayms Nyuspeypers Ltd və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı” 1974-cü il tarixli işdə qeyd olunur ki, məhdud təfsir – Konvensiyada sadalanmış meyarlardan başqa hər hansı digər meyarın hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına əsas ola bilməməsi deməkdir.

Bundan əlavə, məhdudlaşdırma üçün müəyyən olunmuş Konvensional əsaslar sözlərin hamılığıyla qəbul olunmuş mənalardan kənara çıxmamaqla tətbiq olunmalıdır [12].

Digər tərəfdən, Konvensiyanın 18-ci maddəsi qeyd olunan hüquq və azadlıqlarla bağlı bu Konvensiyada yol verilən məhdudiyyətlərin, nəzərdə tutulduğundan başqa, hər hansı digər məqsəd üçün tətbiq edilməməli olduğunu müəyyən edir.

Lakin məhdudiyyətlər dairəsinin müəyyən edilməsi təkcə qeyd olunan əsaslarla yekunlaşmır. İctimai təhlükəsizlik, ətraf mühitin qorunması, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində Avropa Şurası və Avropa Birliyi çərçivəsində qəbul olunmuş, habelə digər beynəlxalq aktların müddəaları məhdudiyyətlər dairəsinin müəyyən edilməsi, o cümlədən genişləndirilməsi üçün Məhkəmə üçün əsas götürülən daxili və xarici hüquq mənbələridir. Belə ki, məsələn, ifadə azadlığı və ya toplaşmaq azadlığı kimi hüquqların pozulduğuna dair şikayətlərə baxarkən Məhkəmə digər beynəlxalq aktlara da istinad etməklə Tərəfin tətbiq etmiş olduğu məhdudiyyətin mülahizə azadlığı hədləri daxilində olub-olmadığını təsdiq edir.

2. Konvensiyanın 15-ci maddəsi fəvqəladə hallar zamanı öhdəliklərdən geri çəkilmə qaydalarını təsbit edir. Konvensiyanın 2-ci və 3-cü maddələri (qanuni müharibə əməliyyatları istisna olmaqla), 4-cü maddənin 1-ci bəndi və 7-ci maddəsi ilə, habelə 6 sayılı Protokolun 3-cü maddəsi, 7 sayılı Protokolun 4-cü maddəsinin 3-cü bəndi, 13 sayılı protokolun 2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlar üzrə öhdəliklərdən geri çəkilməyə yol verilmir, bunlar mütləq hüquqlar hesab olunur. Fəvqəladə hallar zamanı Tərəflər həmin hüquqlardan qeyri hər hansı hüquq və ya azadlığın məhdudlaşdırılmasını tətbiq edə bilərlər.

Fəvqəladə halların necə anlaşılmalı olduğu Məhkəmənin 1969-cu ildə çıxardığı qərarla müəyyən edilmişdir: a) təhlükə real və qaçılmaz olmalıdır; b) onun nəticələri milli ümumilikdə təhdid etməlidir; c) cəmiyyətin mütəşəkkil həyatının davam etməsinə təhdid mövcud olmalıdır; d) böhran və ya təhlükə müstəsna xarakter daşımalı, yəni Konvensiya ilə icazə verilən adi tədbir

və məhdudiyyətlər onun qarşısını almaqda aşkar yetərsiz olmalıdır [5].

Qeyd edək ki, konkret halın fəvqəladə olub-olmadığını müəyyən etmək, fəvqəladə hal tanınan işlərdə isə dövlətin tətbiq etmiş olduğu məhdudiyyətlərin mülahizə azadlığı hədlərini aşdığını sübut etmək olduqca qəliz məsələdir. Buna görə, belə işlərdə Məhkəmə dövlətlərin təqdim etdiyi versiyaları qəbul etməyə meyl göstərir. Çünki dövlətlərin zamanında qiymətləndirib tədbir aldığı reallığı Məhkəmə xeyli zaman sonra retrospektiv olaraq qiymətləndirmək məcburiyyətində qalır ki, belə hallarda olduqca detallı məlumatlar olmadan konkret qənaətə gəlmək imkan xaricindədir. Məhkəmə dəfələri qeyd etmişdir ki, şəraitin fəvqəladə olmasına dair dövlətin təqdim etdiyi versiya əsasdır, Məhkəmə öz versiyasını dövlətin təqdim etdiyindən üstün tutmağa haqlı deyil. Buna görə, Məhkəmə əsasən, dövlətin təqdim etdiyi versiya üzrə şəraitin fəvqəladəliyinin davamiyyətinə diqqət yetirir. Şəraitin fəvqəladə xarakterinin aradan qaldırıldığı andan etibarən dövlətin tətbiq etdiyi məhdudiyyətlər də aradan qalxmaldır. İkinci əsas məsələ, fəvqəladə şəraitdə pozulduğu iddia edilən hüquq və azadlıqların mütləq hüquqlar qrupuna aid olub-olmamasıdır. Bu hüquqlar sırasında olmayan digər hüquqlar pozuntu mövzusu olduqda, Məhkəmə iddia olunan konkret pozuntunun şəraitin tələblərinə nə dərəcədə uyğun olduğuna qiymət verir.

3. Konvensiya və Protokolların bəzi maddələri “qanunla müəyyən edilmiş hallar” ifadəsi ilə milli qanunvericiliklərin müəyyən etdiyi halları nəzərdə tutur. Məsələn, insan həyatının hansı andan başlanması məsələsində Məhkəmə Tərəflərin mülahizəsini tanıyır. Avropa məkanında ümumi tarixi görüşlərə görə, insan həyatı doğulma anından başlayır. Dövlün inkişafının hansısa mərhələsində hüquq predmeti olaraq insan həyatından danışmaq olarmı sualı ilə bağlı Məhkəmə hesab edir ki, bu suala milli qanunvericilik səviyyəsində verilmiş cavab əsasdır və həmin cavab mübahisələndirilə bilməz. “Vo Fransaya qarşı” işdə şikayətçi hamiləlik dövründə həkim səhvi ucbatından dövlün itirilməsinin Fransa məhkəməsi tərəfindən ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə kimi tövsiyə edil-məməsini, xüsusən, Fransa qanunvericiliyində

ana bətnində insanın ehtiyatsızlıq üzündən öldürülməsinə görə məsuliyyətin olmadığını Konvensiya pozuntusu iddia etmişdi. Məhkəmə şikayəti baxışa qəbul edilən saysa da, Böyük Palata Konvensiyanın 2-ci maddəsinin pozuntusunu tanıma-mışdı [13].

Aydındır ki, bu məsələdə Konvensiya pozuntusunun tanınması üçün heç bir hüquqi əsas yoxdur. Belə fundamental məsələlər elmdə və ardınca geniş ictimai rəydə başqa cür yanaşmanın dominant olmağa başlaması ilə hüquqda da başqa cür yanaşmanı meydana gətirə bilər. Ancaq qeyd olunanlar hər hansı Tərəf dövlətdə insanın doğulmadan, dövlün hər hansı inkişaf mərhələsində Konvensiyanın 2-ci maddəsinin mənasında yaşamaq hüququna malik olmasının təsbit edilməsinə mane olmur. Belə bir hal olarsa, bu yalnız həmin Tərəf üçün keçərli olacaqdır.

4. Pozitiv öhdəliklərlə bağlı effektiv tədbirlər müəyyən etmək Tərəflərin mülahizəsinə həvalə edilmişdir. Konvensiyanın ilkin niyyəti təsbit edilən hüquqların həyata keçirilməsinə dövlətlər tərəfindən maneə yaradılmayacağını təmin etməkdə, yəni neqativ öhdəliklərdə (ing. negative obligations) ehtiva olunmuşdu. Lakin təcrübə gəlmişkən Tərəflər üçün pozitiv öhdəliklərin (ing. positive obligations) vacib olduğunu tələb edən qərarlar da meydana çıxmağa başladı. Məsələn, “L.C.B Birləşmiş Krallığa qarşı” işində Məhkəmə Konvensiyanın 2-ci maddəsilə təsbit edilmiş yaşamaq hüququnun dövlətlər üçün pozitiv öhdəliklər doğurduğunu əsas gətirmişdir [8]. Yəni, Konvensiyanın 2-ci maddəsi üzrə Tərəflərin öhdəliyi sadəcə həmin maddənin normalarına riayət etməklə bitmir, bu maddənin mənasında onlar həmçinin yaşamaq hüququnun təmin edilməsi və onun pozulduğu halda təqsirkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün zəruri olan tədbirləri görmək vəzifələri daşıyırlar.

Aydındır ki, bu yanaşma təkcə yaşamaq hüququ ilə bağlı deyil, bütün digər hüquqlara da şamil olunur. Xüsusən, “Von Hannover Almaniya qarşı” işdə cavabdeh Tərəfin Konvensiyanın 8-ci maddəsinə pozması müəyyən edilmişdir. Qərara əsasən, “Konvensiyanın 8-ci maddəsi fərdləri hakimiyyətin özbaşına müdaxilələrindən qorumaq məqsədi qoysa da, dövlətlərə həmin müdaxi-

lələrdən çəkinmək tələbi sürməklə məhdudlaşmır: bu neqativ öhdəliyə fərdi və ailə həyatına effektiv hörmət üçün zəruri olan pozitiv öhdəliklər də əlavə oluna bilər” [14].

Beləliklə, başğangıcda Tərəflərin neqativ öhdəliklərindən çıxış edən Konvensiya hüququnun hazırda Tərəflərin neqativ və pozitiv öhdəliklərini birləşdirən sənəd halını aldığını qeyd etməliyik. Bununla belə, Məhkəmə Tərəflər üçün konkret öhdəliklər müəyyən etmir. Onun vəzifəsi Tərəflərin milli qanunvericiliklərində müəyyən edilmiş pozitiv öhdəliklərin Konvensiyanın məqsədləri baxımından kifayət olub-olmadığına qiymət verməkdir. “Kolozza İtaliyaya qarşı” işdə Məhkəmə qeyd edir ki, Tərəflər Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndindən irəli gələn tələbləri təmin etmək üçün vasitələr seçməkdə geniş mülahizə azadlığına malikdirlər. Hansı konkret tədbirlərin görülməli olduğunu müəyyən etmək Məhkəmənin səlahiyyətinə aid deyil. O, milli qanunlarla müəyyən olunmuş öhdəliklərin Konvensiya ilə tələb olunan nəticələri əldə etmək üçün konkret hal üçün kifayət olub-olmadığını qiymətləndirə bilər [4].

Nəhayət qeyd olunmalıdır ki, mülahizə azadlığının hədlərini məhz Məhkəmə müəyyən edir və zaman keçdikcə bu hədlər Avropa konsesusunun xeyrinə sıxışdırılır.

Bütün bu cəhətləri ilə Məhkəmə təcrübəsi norma yaradıcılığı prosesi kəsb edir. Qəti presedent təcrübəsindən doğulan normaların bir qismi zamanla Konvensiyaya əlavə olunan yeni Protokollarda həyata normativ vəsiqə qazanmışdır və bu proses davam edir. Digər normalar presedent hüququ çərçivəsində qalmaqla yeni işlərin baxılmasında normativ başlanğıclara çevrilir. Məhkəmə dəfələrlə qeyd etmişdir ki, presedent hüququ yalnız Məhkəmə baxışına çıxan işlər üçün əsas deyildir. Bu qərarlar həm də ümumən Konvensiya normalarının izahına, qorunmasına və inkişafına xidmət etmək, bununla da, dövlətlərin Tərəflər olaraq öz üzərlərinə götürdükleri öhdəliklərə riayət etməsinə dəstək vermək təyinatlıdır [7].

Milli qanunvericiliyin və məhkəmə təfsiri praktikasının İnsan haqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırılması istiqamətində Azərbaycan Respublikasında görü-

lən işlər təəssüf ki, qənaətbəxş deyildir. Halbuki, ölkə Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Ali Məhkəməyə, apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmək və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaq tövsiyə edilmişdir [3].

Fərmanın icarısını təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi bir neçə qərarında Konvensiyanın tələblərinə ciddi əməl edilməsi və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinin nəzərə alınmalı olduğunu məhkəmələrin diqqətinə çatdırmışdır [1; 2]. Lakin milli məhkəmə təcrübəsinin bu istiqamətdə arzu olunan nəticələrə nail olduğunu söyləmək çətinidir. Xüsusən, Ali Məhkəmənin 25 may 2018-ci il tarixdə baş tutmuş Plenumunda Ədliyyə naziri Fikrət Məmmədov həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı praktikada müəyyən müsbət irəliləyiş olmasına rəğmən vəziyyətin hələ də qənaətbəxş olmadığını məhkəmə statistikasına diqqətə çatdırmışdır.

Eyni zamanda, Məhkəmənin Azərbaycana qarşı çıxardığı qərarların bir qismi icra olunmadan qalır və Azərbaycana qarşı fərdi şikayətlər artan xətt dinamikasına malikdir. Bir çox şikayətlər məhkəmə zallarında metal qəfəslərin tətbiqi, zərurət olmadan həbs qətimkan tədbirinin və ya digər tədbirlərin seçilməsi, ibtidai araşdırma müddətinin əsassız uzadılması və bundan doğan məhdudiyyətlərin əsassız uzanması kimi asanlıqla aradan qaldırıla bilən problemlərdir. Fikrimizcə, Konvensiya hüququnun tələblərini nəzərə almaq, ibtidai araşdırma və məhkəmə təcrübəsini həmin tələblərə uyğunlaşdırmaq bizim Avropa Şurası qarşısında öhdəliyimizdən daha çox, xalq və dövlət olaraq gələcək nəsillər qarşısında borcumuzdur. Ona görə, məhkəmə sisteminin Cənab Prezidentin qeyd olunan fərmanı və Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları ilə verilmiş tövsiyələrin yerinə yetirilməsində daha ardıcıl və qətiyyətli olacağına ümid edirik.

Nəticə

Təqdim olunan məqalədə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hüquq yaradıcılığı prosesinin prinsipləri və onun unikal təbiətindən irəli

gələn xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Araşdırma nəticələri aşağıdakı kimi xülasə oluna bilər:

- Məhkəmə Avropa Şurası məkanında konvensional müddəaların hamılıqla dürüst və eyni cür anlaşılması, qəbul olunması və milli səviyyədə tətbiq edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir;

- konsensusun yaradılması mümkün görülmüş və ya görülməyən məsələlər üzrə Məhkəmə konvensional anlayışları avtonomlaşdırır. Milli-mədəni xüsusiyyətlərin müəyyən məsələlərdə konsensusdan uzaq olduğu hallarda isə Məhkəmə daha çox milli qanunlara ağırlıq verir, yəni məsələnin həllini Tərəflərin mülahizə azadlığına həvalə etməyi məqsəduyğun sayır;

- Konvensiya hüququnun həyata keçməsi üçün Tərəflər qarşısında konkret pozitiv öhdəliklər qoymasa da, Məhkəmə milli qanunlarda pozitiv öhdəliklərin olmasını tələb etməklə Tərəfləri bu məsələdə effektiv olmağa vadar edir. Konkret işlərdə milli qanunların pozitiv öhdəliklər baxımın-

dan yetərli olmadığını təsdiq etməklə Məhkəmə, faktik olaraq, pozitiv öhdəliklərin necə müəyyən edilməli olduğunu nəzərə çatdırır;

- Məhkəmə öz praktikasında genişləndirici təfsir doktrinasına üstünlük verir. Konvensiya və Protokollarda birbaşa nəzərdə tutulmasa da, müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqların təbiətindən irəli gələn törəmə hüquqlarla bağlı şikayətləri qəbul etməklə, dolayısı mütədiə praktikasını inkişaf etdirir;

- təfsir praktikasından doğan presedent hüququ Məhkəmə üçün məcburi deyil, lakin zəruri hallar olmadan presedent hüququndan yayınma təmayülü izlənilmir. Eyni zamanda, presedent hüququnun inkişafa açıq olması və ümumiyyətlə Konvensiyanın "canlı sənəd" olması, dünyanın mütərəqqi inkişafını izləməsi və lazım gəldikcə dəyişiklikləri qəbul etməsi Məhkəmə qərarlarında dəfələrlə vurğulanmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Ədalət Mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının müddələrinin və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında" 30 mart 2006-cı il tarixli 5 sayılı qərarı - <https://e-qanun.az/framework/16701>

2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında" 3 noyabr 2009-cu il tarixli 2 sayılı qərarı - <https://justice.gov.az/news/1179>

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı - <https://e-qanun.az/framework/11357>

4. Colozza v. İtaly. (Application no. 9024/80) Judgment Strasbourg 12 February 1985.

5. Greece v Great Britain. Ap. No 176/56

6. Hirst v United Kingdom (No.2) 74025/01 [2005] ECHR

7. Ireland v UK 5310/71 [1978] ECHR

8. L.C.B. v. the United Kingdom - 23413/94. Judgment 9.6.1998

9. Matscher F., Les contraintes de l'interprétation juridictionnelle. Les méthodes d'interprétation de la Convention européenne Bruxelles: Bruylant, 1998. - 54 p.

10. Sergey Zolotukhin v. Russia [GC] - 14939/03 Judgment 10.2.2009

11. Sudre F. Droit international et européen des droits de l'homme. Presses Universitaires de France, - Paris, 16e édition, - 2023, - 1036 p

12. Times Newspapers Ltd. and others against United Kingdom. Ap. № 6538/74

13. VO v. France (Application no. 53924/00) Judgment Strasbourg 8 July 2004

14. Von Hannover v. Germany. App. No. 59320/00.2004

15. Wasserman v Russia (No. 2): ECHR 10 Apr 2008. 21071/05, [2008]

Саадат Новрузова

О правотворческих особенностях Европейского суда по правам человека

Тот факт, что Европейский суд по правам человека становился международным правотворческим органом в области прав человека, не вызывает споров в настоящее время. В данной статье исследуются принципы, используемые Судом при создании прецедентного права, особенности проведения политики баланса между правом Конвенции и национальными законодательствами, европейский консенсус и правовые механизмы его установления, свобода усмотрения государств в отношении Конвенционного права и его пределы, а также другие вопросы, необходимые, по мнению автора, для обобщенного анализа правотворческих особенностей практики Суда.

Seadət Novruzova

On the law-making specialties of the European Court of Human Rights

The fact that the European Court of Human Rights has become an international law-making body in the field of human rights does not cause disputes at the present time. In this article were considered the principles used by the Court in the creation of its case law, the peculiarities of the policy of balance between the law of the Convention and national legislations, the European consensus and the legal mechanisms of its establishment, the margin of appreciation of the States in relation to the Convention law and its limits, as well as other issues necessary, according to the author, for the general analysis of legislative features of the Court's practice.